

УДК 322.2

М. М. Палінчак
доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ»

У теоретико-методологічному плані поняття «державно-церковні відносини» дозволяє розкрити принципи, на яких базуються ці відносини, а також виокремити типи й моделі, за якими вони будуються. Це поняття дозволяє аналізувати державну політику в її релігійно-церковному напрямі та релігійно-церковну діяльність у державно-політичному напрямі як суспільно-політичну взаємодію, яка розкриває принципіву можливість змін, удосконалення, оптимізації вже сформованих принципів взаємовідносин між соціально-політичними інституціями. У вигляді результату аналізу складових частин поняття «державно-церковні відносини» постає як законодавчо-унормовані умови соціально-політичної діяльності, як вираз тих закономірностей, що впливають на державу й церкву в їх динаміці.

Необхідно підкреслити, що аналізу сучасних моделей (типових видів) державно-церковних відносин присвячена достатня кількість наукових праць українських політологів, філософів, релігієзнавців. Зокрема, це праці В. Єленського [9; 10], Л. Коваленко [12], О. Кулакевич [13] та інших. Значним надбанням української та європейської історіографії є численні праці співробітників Центру проблем церкви та етноконфесійних відносин (Інститут політичних та етнологічних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України), зокрема М. Рибачука, О. Уткіна, М. Кирюшко та інших; учених кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (В. Лубського, Т. Горбаченко, О. Предко, Є. Харьковченко та інших); співробітників Інституту філософії імені Г.С. Сковороди (А. Колодного, Л. Филипович, П. Яроцького, М. Бабія, О. Сагана, С. Здіорука та інших).

Метою статті є визначення змісту поняття «державно-церковні відносини» та обґрунтування його теоретико-методологічної актуальності в умовах сучасного державотворення.

Загальноприйнятою в політології є теза, що центральним, базовим елементом політичної системи суспільства, що формується та вдосконалюється разом із розвитком людської цивілізації, є держава. У різних філософських, соціологічних і політологічних теоріях поняття «держава» має неоднаковий зміст. Так, представники юридичного позитивізму (К. Гербер і П. Лабанд із Німеччини, А. Дайсі з Англії, А. Есмен з Франції) розглядали державу винятково з правової точки зору. У їхніх концепціях держава трактувалася як правова форма для сукупного життя народу, а також як «верховна юридична особа», «юридична організація народу», «юридичне уособлення нації». Цей напрям продовжив німецький правник Г. Кельзен, який ототожнював державу та право. На його думку, держава – це система відносин панування й підлеглості,

де воля одних виступає як мотив для інших. Суть цих відносин полягає в тому, що вони утворюють урегульовану та впорядковану систему примусу. У такому розумінні держава – відносно централізований правопорядок. Г. Кельзен визнавав, що будь-яка держава є правовою. Німецький юрист Р. Ієрінг розробив соціологічну теорію держави. Він визначив державу як соціальну організацію примусової влади, яка забезпечує вищість суспільних інтересів над особистими [5, с. 94]. Представники класової теорії держави (К. Маркс і Ф. Енгельс) наголошували на класовій сутності державної влади. Держава, підкреслювали вони, – це комітет, який управляє загальними справами всієї буржуазії.

Теорія «тотальної держави» німецького вченого-правознавця К. Шмітта передбачає передусім існування владної держави – апарату політичної влади, що в екстремальних ситуаціях бере на себе весь тягар важливих суспільних рішень. «Тотальну державу», на думку К. Шмітта, можна створити на основі субстанціональної єдності держави й «національної однорідності».

Заслужує на увагу також концепція держави іспанського правознавця Г. Песес-Барби Мартінеса, згідно з якою поняття «держава» означає не будь-яку форму політичної організації (наприклад, античну або середньовічну), а тільки ту, що виникла в Новий час. До її істотних ознак він відносить суверенну владу, раціональність адміністрації, державну власність, постійну армію, релігійний нейтралітет [5, с. 94–95].

Задовго до виникнення держави в стародавніх суспільствах з'являється релігія, найвища мета якої – врятувати душу.

У світовій релігієзнавчій думці існує понад сотні різних визначень релігії. З одного боку, це свідчить про складність релігійного феномена (явища), який охоплює «світ видимий і невидимий», а з іншого боку, на визначення релігії впливає суб'єктивна орієнтація дослідника, його темперамент і навіть його розуміння добра та зла. Слово «релігія» походить із латинської й має більше десяти значень. Їх можна згрупувати в такі поняття, як «зв'язок» (зв'язувати), «святість» (благоговіння), «совість» (благочестя), «милосердя», «святиня»; позначення предметів і місця релігійного поклоніння надприродним силам (у «невидимому світі»), а також явищам природи, суспільства, різноманітним проявам духовного життя (у «видимому світі»). У сучасному значенні слово «релігія», незалежно від конфесійної (віросповідної) орієнтації, знайшло поширення в мовах народів Європи з XV – XVI ст.

За визначенням академічного релігієзнавства, суть релігії полягає в інтуїтивному відчутті людиною наявності в собі надприродної Вищої Сили, яка підносить її над самою собою, дає можливість відчутти себе у світі та світ у собі, свою причетність до Всесвіту.

Однотипним за визначенням є богословське розуміння суті релігії:

– як форми зв'язку людини з Богом в обрядово-ритуальних діях (молитва, поклін, подяка тощо), у прояві особистих чеснот (любов, милосердя, співчуття тощо);

– як Об'явлення (Одкровення) Боже першим людям про принципи моральної поведінки, а також про створення світу й людини, яка наділена мовою, почуттям совісті, має власну історію життя;

– як сокровенна духовність, що забезпечує пізнання Бога [7, с. 18–33].

Безсумнівно, центральним об'єктом релігійної віри є ідея Бога, з якої виводиться сутність релігії. В історії людства важко знайти іншу ідею, яка могла б порівнятися з ідеєю Бога за впливом і терміном дії.

Бог для релігійної свідомості є гарантією обов'язкової перемоги добра та справедливості. Згідно з релігійними поглядами, якщо людина прийняла ідею існування Бога, вона визначила сенс свого особистого життя. Віруючий у Бога має жити по-божому. У разі ігнорування цього принципу існує загроза втрати моральних устоїв.

Розвиваючи ідею І. Канта, П. Юркевич зауважив, що моральні потреби людей зумовлюють віру в Бога, який сприяє їх моральному вдосконаленню й диктує людській волі все добре та священне [25, с. 316].

Вищою цінністю в релігії виступає сам Творець, поклоніння якому видається природним, оскільки це поклоніння – єдина причина всього існуючого [11, с. 182–184]. За висловом Т. Аквінського, Бог є кінцевою метою людини та всього суцього у світі. Відтак людина прагне до своєї кінцевої мети через пізнання та любов Бога [2, с. 19]. Пізнання й осмислення Бога завжди було та є чи не найголовнішою проблемою віруючих. Саме те, як вони його сприймали й уявляли, визначало рівень релігійності останніх.

Релігійна регуляція в системі вертикалі «людина – Бог» – це особлива регуляція, це скоріше саморегуляція, що має замкнутий характер, фактично непроникна для зовнішньої соціальної регуляції, оскільки вона прагне «усунути» віруючих з орбіти реальних регулятивних відносин [11, с. 105, 181, 182]. За словами С. Булгакова (1871–1944 рр.), людина створена для вічності й для Бога, проте, втрачаючи це, вона страждає. Цивілізація, створена без Бога та проти Бога, неминуче ускладнює такий стан людини. Як би не старалися вчені, філософи, які б сурогати релігії вони не придумували, вони не дадуть людині того спокою, який дає лише жива віра в Того, Хто обіцяє: «Прийдіть до мене й віднайдете спокій душам вашим» [3, с. 125].

Релігійна свідомість (якщо вона вільна від конфесійної обмеженості) пов'язує людину безпосередньо з вищою реальністю, відсилає її до питань про Бога (ширше – трансцендентної безодні як такої), про душу, смерть і безсмертя, першовизначеності та свободи, персональної відповідальності та спасіння за межами цього світу.

Релігійна свідомість як панівна утверджує ідею про те, що весь світ, у тому числі людство, єдиний у Першотворцеві: усі люди пов'язані між собою, адже створені Богом, йому зобов'язані своїм життям, а тому їх існування набуває сенсу в релігії – виконанні Божих

заповідей. Уже цим релігія задає таку стратегію життя віруючого, яка орієнтована не на мінливі утилітарні цінності, а на цінності вічні, абсолютні [6, с. 46–47]. Саме заради цих цінностей здійснюються процеси об'єднання та роз'єднання людей. Ставлення до Бога стає критерієм стосунків між людьми, а сам Бог виступає гарантом збереження існуючої системи соціальних відносин і соціальних структур. Справедливість санкціонованого Богом світопорядку не може бути предметом сумніву, а тому будь-які спроби змінити систему соціальних інститутів є марними або ж такими, що не мають сенсу.

Подібно тому, як віра у вищі, абсолютні начала буття потрібна індивідуальному руху, релігія необхідна державі, щоб вона могла успішно існувати й розвиватися. Тільки релігія здатна запропонувати їй високі моральні орієнтири та спрямувати її енергію в русло творення, а не руйнування. Тільки вона в силах сприяти успішному поєднанню абсолютного з відносним і тим самим відкрити шлях до вирішення найскладніших проблем людського існування.

Релігія – явище суспільне. Обґрунтуванню цієї її ролі багато досліджень присвячено соціологами релігії. Г. Спенсер, наприклад, у своїй праці «Основні начала» вважав, що релігія й наука в єдності дають людині всеоб'ємне знання про світ. Учений вказував на суттєві соціальні функції релігії: 1) вона зміцнює сімейні зв'язки, інтегрує сім'ю як соціальну групу через інститут похорон і культового вшанування предків; 2) релігія служить основою управління поведінкою людей, легітимуючи її традиційні форми; 3) вона обґрунтовує та зміцнює національну єдність, яка початково повинна мислитися як релігійна єдність. Класик соціології релігії відокремив у релігії принципи соціальної неперервності, який гарантує відповідну ідентичність суспільства, вводячи демократичні принципи у відносини. Е. Дюркгейм у свою чергу бачив завдання релігії як соціального феномена в тому, що вона, як і мораль чи право, повинна забезпечувати деяку соціальну рівновагу, яка постійно руйнується різними суспільними імпульсами та зсувами. У цьому контексті французький соціолог виокремлював у релігії дві основні соціальні функції. Першу він називав консолідуючою, яка підтримує соціальну згуртованість, другу – стимулюючою, яка підтримує ідеали, що забезпечують соціальну динаміку.

Думки, що релігія є одним із факторів соціальної динаміки, дотримувався й М. Вебер, інший німецький класик соціології релігії. Зокрема, він акцентував на значенні великих релігійних рухів як для диференціації основних типів суспільства, так і для створення (через інституалізацію цінностей) важливого стимулу до певних видів змін, у тому числі в економіці. Насамперед М. Вебер звертав увагу на значення духовних цінностей, які, на його думку, можуть бути великою силою, що впливає на соціальні зміни [32, с. 58]. Це він прекрасно відобразив також у своїй праці «Протестантська етика й дух капіталізму». М. Вебер зазначив, що релігійний фактор має значний вплив на становлення тих чи інших соціальних відносин, вводячи в них принцип рівності.

Відомий дослідник Р. Беллах упорядкував розвиток релігії у вигляді характеристичної послідов-

ності, показавши на кожному з виділених ним етапів взаємозв'язок між формою релігії й рисами суспільства. Останньому етапу приписується також *демонополізація релігійних інститутів* і зростання відповідальності за вдосконалення власного світогляду [27, с. 128–130]. Н. Луманн у свою чергу визнав, що сучасність невинно моделює релігію, спричинюючи також *розвиток догматики* [29, с. 99], або теоретичного виразу релігії.

З. Фрейд, якого в нас чомусь вважали атеїстом, абсолютно чітко вказує на те, що темні людські маси без «Бога в душі» є вкрай небезпечними для людської культури й що ця культура тільки тоді не страждає від них, поки вони «не знають, що в Бога більше не вірять» [23, с. 127].

Український мислитель і політичний діяч В. Липинський наголошував на тому, що всім людям притаманні «егоїзми», а тому, «...щоб збудувати та зберігати державу, треба ці егоїстичні інстинкти обмежити, однаково як у тих, що правлять, так і тих, ким правлять» [14, с. 13–14]. Мислитель переконаний, що облагороджувати душі як правителів, так і підлеглих може лише релігія через посередництво церкви.

Наведенні вище судження, що стосуються доробку соціології релігії, мають вибірковий характер. Їх метою є ілюстрація тези, що релігія органічно вплетена в соціальну структуру як один із найважливіших компонентів соціуму, постійно знаходиться в тісних взаємозв'язках і взаємодії з іншими елементами суспільної архітекτονіки. Саме тому важливою проблемою є питання свободи буття релігії в суспільстві.

Для розкриття змісту та сутності взаємовідносин між державою й церквою важливим у методологічному плані є аналіз самого поняття «державно-церковні відносини».

Поняття «державно-церковні відносини» широко вживається в науковій літературі, зокрема в таких галузях, як релігієзнавство, правознавство, політологія й теологія. При цьому й дотепер не існує науково обґрунтованого визначення цього поняття. Його зміст висвітлено в найзагальнішому вигляді. Треба також наголосити, що поняття «державно-церковні відносини» має важливе значення у функціональному плані для правової практики. Проте при цьому воно не набуло ще статусу правової норми ні в міжнародно-правовому, ні у вітчизняному законодавстві. Саме така невизначеність цього поняття призводить до суб'єктивістських та односторонніх його інтерпретацій. Невизначеність сутності й природи державно-церковних відносин негативно впливає на характер відносин між двома інституціями – державою та церквою, а також на процеси формування державної політики стосовно церкви в цілому. На практиці це виявляється в конфліктах різних рівнів, що особливо проявляється саме на релігійному рівні.

Треба зазначити, що відомий дослідник проблеми свободи релігії К. Дьюрем наголошує на тому, що важливою є розробка точних термінів, точних формулювань для виваженої політики. Автор також наголошує, що неточні визначення в законах, що регулюють діяльність релігійних об'єднань, можуть призвести до «загрози дискримінації релігійних груп, які виявляються на межі визначення» [8, с. 160]. Важливе

методологічне значення в контексті досліджуваної проблеми має й порада відомого вітчизняного вченого А. Колодного стосовно того, щоб понятійно-категоріальний апарат, яким ми оперуємо у своїх публікаціях, був строго науковим, конфесійно незаангажованим, толерантним. Тому що наша наукова некоректність використовується як аргумент для розпалювання міжконфесійної ворожнечі, нетолерантності в міжконфесійних відносинах. Науковець вправі піддавати критичним оцінкам не віровчення конфесій, а лише вихід їх організаційних структур за сфери того, що є власне релігійним, зокрема вихід у політику, економіку тощо [19, с. 9]. У зв'язку із цим поняття «державно-церковні відносини» набуває особливого значення, коректних інтерпретацій, для цього треба здійснити його поняттєво-семантичний аналіз та розкрити теоретичні й методологічні функції.

Поняття можуть бути позначені простими або складними термінами. Поняття відображає найзагальніші, суттєві ознаки предмета або явища. Поняття – це раціональний, логічно осмислений концепт. Концепт – результат пізнання. Тобто розбіжності між поняттям і концептом зумовлені самою розбіжністю теоретичного й буденного знання. У нашому випадку «державно-церковні відносини» – це поняття, що утворилося шляхом об'єднання таких двох усталених понять, як «держава» й «церква». Що стосується першого терміна, то існує чітке визначення держави як інституції політичної влади, суспільної структури, яка організована відповідним чином і яка здатна здійснювати легітимний контроль над громадянами, які мешкають на конкретній території.

Що ж стосується церковно-релігійних організацій, то цей контроль здійснюється як органами центральної виконавчої влади, так і органами місцевого самоврядування. Згідно із Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» вони здійснюють регулюючий вплив із метою реалізації, втілення в життя законодавства України про свободу совісті та релігійні організації.

Великого значення в процесі формування релігійних норм як норм конституцій набула так звана конституційна термінологія. Існує велика кількість конституційних термінів, які слугують для визначення поняття «релігійна організація». Ці терміни є пропорційними стосовно того розмаїття назв, яких вони набули впродовж тривалого процесу розвитку. У лоні християнської релігії, наприклад, всюди прийнята назва «церква». Інші релігійні спільноти вживають такі назви, як «релігійна організація», «релігійне об'єднання», «релігійне товариство» [30, с. 24]. Безсумнівно, при цьому діапазон значень терміна «релігійна організація» є відносно ширшим. Його визначення як організованого об'єднання прибічників, прихильників цієї релігії найкраще підкреслює сферу діяльності індивіда й релігійного колективу. Своїм радіусом поняття «релігійна організація» охоплює також церкву, яка є певною категорією релігійного об'єднання зі специфічною для себе організаційною структурою. Ось чому, якщо ми вирішуємо користуватися терміном «церква», то поряд із цим паралельно варто вживати термін «релігійна організація» або інший можливий його синонім. На думку польських правників, опти-

мальним визначенням, якщо не хочемо обмежуватися терміном «релігійні організації», є конструкція «церква та інші релігійні організації», яка застосовується тоді, коли немає явної потреби конкретизації якоїсь із таких організацій або церков [31, с. 7–8].

Однією з причин щодо нечастої присутності в конституційних актах рішень про «світськість» держави є юридична невиразність самого поняття «світськості». Проте можна визначити певні риси світської держави.

По-перше, це є, безумовно, саме відокремлення держави від церкви, що є неодмінною умовою існування світської держави. Однак поняття відокремлення не вичерпує обсягу значення, що містить у собі термін «світська держава», та являє собою його висхідний компонент, який разом із іншими встановлює розуміння світськості як суспільної засади.

По-друге, це рівноправність усіх релігійних організацій.

Наступним фактором, що формує поняття «світськості», є незалежність держави й релігійних організацій, а також їх взаємна автономія. У негативному аспекті це конкретизація відокремлення, а в позитивному аспекті незалежність означає визнання існування двох різних стовпів суспільства, тобто держави як політичної спільноти й релігійних організацій як релігійної спільноти. Автономія ж характеризує внутрішні відносини держави й релігійних організацій, засновані на тому, що кожна із цих спільнот сама встановлює для себе норми права й керується ними, не будучи зв'язаною зовнішнім правом.

І нарешті, наступним елементом світськості є взаємодія держави з різними релігійними організаціями у всіх галузях суспільного життя з метою співпраці задля добра для людей.

Проте конституція може й не визначати конкретно принципів незалежності й автономії держави та церкви, а також взагалі не формулювати інституціональних основ, що стосуються відносин між цими суб'єктами. У таких випадках єдиною гарантією прав на свободу совісті й віросповідання в загальному розумінні є зазвичай рівноправність церков та інших релігійних організацій, що трактується як перенесення на колектив основного права індивіда. Однак треба пам'ятати, що становище релігійних організацій у державі засновується на тих правах і свободах, якими наділений людський індивід.

Соціологи релігії майже одностайно стверджують, що існує певна сумісність релігійних інститутів і суспільних структур, характерна для визначеного етапу суспільства. Зміни в суспільній сфері пов'язані з релігійними змінами.

Такого типу взаємозв'язки знаходилися в центрі уваги класиків. Е. Дюркгайм вказав, яким чином зміни в поділі суспільної праці, що мають місце під час переходу від традиційного суспільства до сучасного, змінюють одночасно й суспільне місце релігії. Недарма особи, що займалися такими зв'язками, встановили, крім іншого, момент зародження релігійної індивідуалізації [28, с. 115].

На сучасному етапі державотворення актуалізуються такі питання: кому надавати право юридичної особи, зокрема церкві, релігійним організаціям або їх центрам (управлінням); як визначити статус релігій-

них інституцій, незалежних від світських (державних, політичних, громадських) утворень [18, с. 131]; які умови та способи укладання двобічних домовленостей між органами державної влади й центрами релігійних організацій, передбачених ч. 3 ст. 9 Закону України; як усунути факт втручання у внутрішні справи релігійних організацій, що постає з прийнятої в законі України класифікації релігійних організацій і встановлення певних стандартів їх структури [20, с. 139].

Треба наголосити, що важливу теоретико-методологічну функцію виконує також третя складова поняття «державно-церковні відносини» – відносини. У вітчизняній науковій літературі вживаються також терміни «стосунки», «взаємини». Представник німецької класичної філософії Г. Гегель визначав поняття «відносини» як взаємозв'язок двох сторін, які, «...володіючи самостійним існуванням, почасти байдужі одна до одної, почасти ж існують завдяки одна одній і тільки в єдності цієї взаємної визначеності» [4, с. 103–104].

У контексті нашого дослідження поняття «відносини» означає один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій із державою, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції [24, с. 163].

При цьому треба зазначити, що оскільки відносини між державою та церквою мають характер суспільних і міжінституційних, поняття «відносини» виражає сукупність багатоманітних зв'язків, які виникають між цими суб'єктами соціальної взаємодії й водночас характеризує державно-суспільну взаємодію як цілісність. У цьому понятті поєднуються аспекти як безпосередньої, так і опосередкованої взаємодії. Крім того, ці відносини треба аналізувати як процес (аналогічно до понять «соціальна взаємодія», «політична взаємодія», «соціальний обмін», «політичний конфлікт»). Їх можна досліджувати і як результат цього процесу, що фіксується поняттями «соціальні норми» й «соціально-політичні форми».

Необхідно також підкреслити, що взаємовідносини між державною й релігійно-церковною системами полягають не тільки у взаємодії, вони обидві впливають на інші інституції соціуму, на духовно-матеріальне життя суспільства в цілому. У загальному плані державно-церковні відносини належать до відносин соціально-правового характеру [21, с. 38]. Такий підхід означає, що вони, по-перше, встановлюються офіційно, незалежно від того чи іншого учасника; по-друге, регулюються нормами права безпосередньо з використанням наявних у державі засобів впливу. Відносини є різноманітними за змістом.

Держава (державний апарат) виступає як керуюча система у формуванні ставлення до церкви, проте одночасно церква існує як саморегулююча соціальна система. Саморегулююча спільнота (церква) задає параметри й межі державного втручання, що визначаються завданнями та функціями держави. Відома російська дослідниця Ж. Тощенко в статті «Теократія як форма взаємовідносин релігії й влади» зазначає: «Держава прагне усереднити інтереси, за можливості нівелювати їх відмінності, саме тому державно-церковні відносини можуть мати характер саморегулювання, взаємної підтримки, напруженості або конфлікту» [22, с. 7].

Горизонтальні й вертикальні відносини (публічно-владні стосунки) між державними та релігійними інституціями й окремими офіційними представниками влади та церкви продукують і виявляють свободу й рівність учасників процесу. Останні в цьому випадку одночасно виступають також суб'єктами права, які набувають відповідної соціальної якості й керуються принципом взаємності як одним із провідних принципів соціального обміну.

Треба звернути дослідницьку увагу на дисертаційне дослідження українського вченого В. Яценка «Еволюція державно-церковних відносин в Україні». Учений один із перших у вітчизняній науці подає загальне визначення цього поняття: «Під державно-церковними відносинами ми розуміємо взаємодію конституційно-правових і церковно-релігійних норм та відповідних інститутів, під впливом яких формуються соціально-політичні відносини в суспільстві» [26, с. 10].

У «Малій енциклопедії етнодержавознавства» державно-церковні відносини визначаються як «...певна система зв'язків і стосунків, у процесі яких вирішуються різні питання, пов'язані з діяльністю органів влади й церкви, регулюванням правового становища церкви» [15, с. 221]. У «Юридичній енциклопедії» йдеться про те, що державно-церковні відносини виступають як «...один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій із державою, ступінь їх інтеграції чи дезінтеграції» [24, с. 163]. Відомий український релігієзнавець О. Саган у підручнику «Академічне релігієзнавство» характеризує державно-церковні відносини як «...сформовану на основі певних загальноприйнятих норм, звичаїв і законів взаємодію державних чинників (особливо законодавчої та виконавчої влади) та складових релігійного комплексу» [1, с. 90–91].

Наведеним переліком майже вичерпуються наявні в науковій літературі (політологічній, юридичній, філософській) дефініції державно-церковних відносин. Кожне із цих визначень акцентує на певному аспекті суб'єктів відносин – соціально-політичному, правничому, філософському, кожне з них розкриває певний зміст і характерні риси цих відносин.

Проте, на нашу думку, виходячи з ретроспективної й наявної об'єктивної сукупності системних (вертикальних і горизонтальних, багаторівневих) зв'язків між інституціями держави й церкви, політичного, соціального та конституційно-правового їх характеру, з метою найбільш повного розкриття соціально-історичної ролі та потреби в чіткому юридично й конфесійно нейтральному визначенні цього поняття пропонуємо таку дефініцію. *Державно-церковні відносини – це сукупність форм суспільно-політичних, економічних, правових і моральних нормативних зв'язків між двома інституціями, а саме державою й інституційними утвореннями релігійного характеру (центрами, управліннями, об'єднаннями, рухами, деномінаціями, братствами, духовними навчальними закладами), які склалися в історичному процесі, які є динамічними, регламентуються та регулюються конституційно-законодавчими актами, загальнолюдськими, демократичними й моральними принципами, традиційно усталеними для конкретної країни звичаями, є од-*

нією зі складових частин внутрішньої та зовнішньої політики держави й церкви. Тобто означені відносини характеризують рівень, глибину взаємин влади й релігійних організацій, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції, співпраці.

Усе вищезазначене дозволяє говорити, що аналіз поняття «державно-церковні відносини» та його теоретико-методологічні функції вимагають як системного підходу (розгляду в парадигматичному аспекті, тобто з точки зору його ролі у формуванні певних понятійних систем і семантичних опозицій), так і структурного аналізу (з точки зору його багатоступовості, вертикальних і горизонтальних зв'язків) з обов'язковим урахуванням смислових конотацій, що диктуються мовою.

Отже, аналіз поняття «державно-церковні відносини» та його теоретико-методологічних функцій дає підстави стверджувати, що відносини між державою й церквою не є суто внутрішньою проблемою. Ці взаємини мають також зовнішньополітичний вимір, безпосередню формують міжнародний імідж України та країн постсоціалістичного простору. Етап взаємоадаптації та становлення взаємин між державою й церквою сьогодні переважно відповідає чинним міжнародним стандартам. Поняття «державно-церковні відносини» за своєю суттю є фактично універсальним і поліфункціональним, таким, що дозволяє охопити предметне поле досліджуваного феномена, виокремити частини об'єкта, який аналізується, висвітлити його характерні риси, обґрунтувати специфіку відносин і наявні інтенції. Поняття «державно-церковні відносини» дає змогу аналізувати об'єкт дослідження як цілісність і водночас як функціональну підпорядкованість форм організації взаємин між державою й церквою. Функціональність поняття надає можливість виділити багаторівневі вертикальні й горизонтальні взаємозв'язки між державними інституціями й церквою, виокремити та проаналізувати моделі державно-церковних відносин і їх головні тенденції, критично розглянути ґрунтовні принципи цих відносин та обґрунтувати шляхи їх оптимізації.

Література

1. Академічне релігієзнавство : [підручник] / під ред. проф. А. Колодного. – К. : Світ знань, 2000. – 862 с.
2. Аквинський Ф. Сумма теології : в 2 ч. / Ф. Аквинський ; пер. с лат. С. Еремеева і А. Юдина. – К. : Ельга-Ника-Центр, 2002. – Ч. 2. – Т. 1. – 2002. – 576 с.
3. Булгаков С. Религия человекобогия в русской революции / С. Булгаков // Булгаков С. Христианский социализм: споры о судьбах России / С. Булгаков. – Новосибирск : Наука, 1991. – С. 105–138.
4. Гегель Г. Философская пропедевтика / Г. Гегель // Гегель Г. Работы разных лет : в 2 т. / Г. Гегель. – М. : Наука, 1973. – С. 103–104.
5. Гелей С. Політологія : [навчальний посібник] / С. Гелей, С. Рутар. – 4-е вид., перероб. і доп. – Львів : Світ, 2001. – 384 с.
6. Гудима А. Релігієзнавство : [підручник] / А. Гудима. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2002. – 262 с.
7. Догматичне богослов'я. – Львів : Свічадо, 1934. – 120 с.
8. Дюрем К. Археология международных норм религиозной свободы / К. Дюрем // Религиозная свобода. – К., 2010. – № 15. – С. 154–161.

9. Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центральних і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні / В. Єленський. – К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 2002. – 419 с.

10. Єленський В. Моделі релігійно-суспільного розвитку і державно-церковних відносин у процесі трансформації посткомуністичних країн / В. Єленський // Держава і церква: уроки минулого і проблема сьогодення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Ужгород: Ліра, 2003. – С. 27–31.

11. Заздравнова О. Идеология в эволюционирующем социуме: дис. ... докт. филос. наук: спец. 09.00.03 «История философии» / О. Заздравнова; Харьковский национ. ун-т радиоэлектроники. – Х., 2002. – 417 с.

12. Коваленко Л. Засади державно-церковних стосунків в контексті становлення віросповідного законодавства / Л. Коваленко // Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність – світовий досвід та українські проблеми: науковий щорічник. – К.: НПУ, 2002. – С. 139.

13. Кулакевич О. Историко-правовой аспект христианской церкви та держави і його значення для України / О. Кулакевич // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». – 2001. – Вип. 37. – С. 42–43.

14. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський. – Нью-Йорк: Булава, 1956. – 111 с.

15. Мала енциклопедія етнодержавознавства / за ред. Ю. Римаренка та ін. – К.: Українська видавнича спілка, 1996. – 946 с.

16. Політологія: [підручник] / за ред. О. Семківа. – 2-е вид. – Львів: Світ, 1994. – 560 с.

17. Політологія: [підручник] / за ред. О. Бабкіної, В. Горбатенка. – вид. 2-е, перероб. і доп. – К.: Академія, 2003. – 528 с.

18. Релігієзнавство: [підручник] / за ред. С. Бублика. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 221 с.

19. Релігійна панорама: часопис-щомісячник / за ред. А. Колодного. – К., 2006. – Спецвипуск. – 142 с.

20. Релігійна свобода і права людини: правничі аспекти: у 2 т. / упор. М. Маринович. – Львів: Свічадо, 2001–. – Т. 2. – 2001. – 308 с.

21. Сорокин П. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс / П. Сорокин // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 38.

22. Тощенко Ж. Теократия как форма взаимоотношений религии и власти / Ж. Тощенко // Философские науки. – 2002. – № 33. – С. 7.

23. Фрейд З. Будущее одной иллюзии / З. Фрейд // Сумерки богов. – М.: Изд-во полит. лит., 1989. – С. 127.

24. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 1999–. – Т. 2: Д–Й. – 1999. – 744 с.

25. Юркевич П. Выбране / П. Юркевич. – пер. з рос. – К.: Абрис, 1993. – 416 с.

26. Яценко В. Еволюція державно-церковних відносин в Україні: дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.06 «Логіка» / В. Яценко. – К., 1996. – 210 с.

27. Bellah R. Evolucja religijna / R. Bellah // Sociologia religii. Antologia tekstów / wybór i wprowadzenie W. Piwowarski. – Krakow: Zakład Wydawniczy NOMOS, 1998. – S. 128–130.

28. Durkheim E. O podziale pracy społecznej / E. Durkheim. – Warszawa: Wyd. Nauk. PWN, 1999. – 310 s.

29. Luhmann N. Funccia religii / N. Luhmann. – Krakow: Zakład Wydawniczy NOMOS, 1998. – 198 s.

30. Osuchowski J. Stosunki wyznaniowe w Polsce na tle transformacji ustrojowej / J. Osuchowski. – Warszawa, 1996. – 221 s.

31. Pietzak M. Prawo Kościoła i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce / M. Pietzak. – Warszawa, 1997. – 167 s.

32. Weber M. Dzieła zebrane z socjologii religii / M. Weber. – Krakow: Zakład Wydawniczy NOMOS, 2000. – 312 s.

Анотація

Палінчак М. М. Політологічний зміст поняття «державно-церковні відносини». – Стаття.

Подано критичний аналіз основних зарубіжних і вітчизняних політологічних, соціологічних та релігієзнавчих концепцій, орієнтованих на визначення сутності взаємовідносин між державою та церквою, а також їхнього впливу на суспільство в цілому та суспільну свідомість зокрема. Обґрунтовано суспільне значення релігії. Розкрито сутність понять державно-релігійних і державно-церковних відносин на основі системного підходу та структурного аналізу.

Ключові слова: держава, релігія, церква, релігійна свідомість, віра, релігійна регуляція, державно-церковні відносини.

Аннотация

Палинчак М. М. Политологический содержание понятия «государственно-церковные отношения». – Статья.

Произведен критический анализ основных зарубежных и отечественных политологических, социологических и религиоведческих концепций, ориентированных на определение сути отношений между государством и церковью, а также их влияния на общество в целом и общественное сознание в частности. Обоснована общественная роль религии. Раскрыта суть понятия государственно-религиозных и государственно-церковных отношений на основе системного подхода и структурного анализа.

Ключевые слова: государство, религия, церковь, религиозное сознание, вера, религиозная регуляция, государственно-церковные отношения.

Summary

Palinchak M. M. Political Science concept of «state-church relations». – Article.

Critical analysis of the main western and Ukrainian political, sociological and religious concepts, which are oriented on the essence of state-church relations, their influence on society and social consciousness. Social role of religion is underlined. Examined the essence of the terms “state-religious” and “state-church” relations based on system and structural analysis.

Key words: state, religion, church, religious consciousness, faith, religious regulation, state-church relations.